

Bežanje bez kraja

Joseph Roth
Die Flucht ohne Ende

Izdavač: Futura publikacije, Novi Sad

Urednik
Relja Dražić

Korice: Tatjana Dukić-Počuč

Prepres: Futura publikacije
Štampa: Workshop, Petrovaradin, 2018

Tiraž 500
ISBN 978-86-7188-177-7

Podrška izdavanju knjige: Bundeskanzleramt - Republik Österreich

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

821.112.2(436)-31

COBISS.SR-ID 325395975

Jozef Rot

Bežanje bez kraja

Jedan izveštaj

Prevod: Relja Dražić

Predgovor

U onome što sledi pripovedam priču mog prijatelja, druga i jednomišljenika Franca Tunde.

Sledim delom njegove beleške, delom njegove priče.

Ništa nisam izmislio, ništa komponovao. Više nije stvar u tome da se „stvara“. Najvažnije je ono posmatrano.

Pariz, marta 1927.

Jozef Rot

I

Natporučnik austrijske vojske Franc Tunda dospao je avgusta 1916. u rusko ratno zarobljeništvo. Stigao je u jedan logor, nekoliko vrsta severoistočno od Irkutska. Uz pomoć jednog sibirskog Poljaka uspeo mu je da pobegne. Na udaljenom, osamljenom i žalosnom Poljakovom imanju, na ivici tajge, oficir je ostao sve do proleća 1919.

Kod Poljaka su svraćali traperi, lovci na medvede i trgovci krznom. Tunda nije morao da se plaši potrage. Niko ga nije poznao. Bio je sin austrijskog majora i poljske Jevrejke, rođen u maloj galicijskoj varoši, garnizonskom mestu svoga oca. Govorio je poljski, služio je u jednoj galicijskoj regimenti. Nije mu bilo teško da se izdaje za Poljakovog mlađeg brata. Poljak se prezivao Baranovič. Tunda se nazvao isto tako.

Dobio je lažne papire na ime Baranovič, sad je bio rođen u Lođu, zbog neizlečive i zarazne bolesti očiju 1917. bio je otpušten iz ruske vojske, po pozivu trgovac krznom sa stanom u Verhnom Udinsku.

Poljak je razbrajao svoje reči kao bisere, crna brada obavezivala ga je na ćutljivost. Pre trideset godina po kazni je došao u Sibir. Kasnije je ostao dobrovoljno. Postao je saradnik jedne naučne ekspedicije za istraživanje tajge, pet godina je lutao šumama, zatim oženio jednu Kineskinju, prešao na budizam, ostao u nekom kineskom selu kao lekar i travar, dobio dvoje dece, oboje, kao i ženu izgubio od kuge, produžio da luta šumama, živeo od lova i trgovine krznom, naučio da prepozna tragove tigra u najgušćoj travi, predznake nepogode po preplašenom letu ptica, umeo je da

razlikuje gradonosne od snežnih i snežne od kišnih oblaka, znao običaje traperera, razbojnika i bezazlenih putnika-pešaka, svoja dva psa voleo je kao braću i poštovao zmije i tigrove. Dobrovoljno je otišao u rat, ali se saborcima i oficirima već u kasarni učinio toliko opasno čudan da su ga kao duševno bolesnog opet otpustili u šume. Svake godine, u martu, dolazio je u grad. Menjao je rogovinu, krzna, rogovlje za municiju, čaj, duvan i votku. Poneo bi sa sobom novine da ostane u toku događaja, ali nije verovao ni vestima ni člancima; sumnjao je čak i u oglašavanje. Godinama je odlazio u jedan određeni bordel, jednoj određenoj rido-kosoju, zvala se Jekaterina Pavlovna. Kad bi se ko drugi zatekao kod devojke, Baranovič bi sačekao, strpljiv ljubavnik. Devojka je omatorila, farbala je svoje srebrne kose, gubila je jedan zub za drugim, pa i veštačku vilicu. Svake godine Baranovič je morao da čeka sve kraće, najposle je bio jedini koji je dolazio kod Jekaterine. Ona je počela da ga voli, cele godine gorela je njena žudnja, pozna žudnja pozne neveste. Svake godine njena je nežnost bivala sve jača, njena strast sve vrelija, prava baba, mlohavim mesom uživala je prvu ljubav svog života. Baranovič joj je svake godine donosio isti kineski lančić i male frule koje je sam rezao i na kojima je oponašao glasove ptica.

Neoprezno testereći drva Baranovič je februara 1918. ostao bez palca leve ruke. Lečenje je trajalo šest nedelja, u aprilu je očekivao lovce iz Vladivostoka, te godine nije mogao u grad. Uzalud je Jekaterina čekala. Baranovič joj je poslao pismo po jednom lovcu i težio je. Umesto kineskih perli stigao joj je samur i zmijska koža i jedno medveđe krzno kao prostirka pored kreveta. Tako je izašlo da Tunda te najvažnije od svih godina nije čitao novine. Tek s proleća 1919. čuo je od

Baranoviča, pošto se ovaj vratio kući, da se rat završio.

Bilo je to jednog petka. Tunda je prao sudove u kuhinji, Baranovič je ušao na vrata, čulo se lajanje pasa. Led mu je zveckao na crnoj bradi, na prozorskoj dasci čučao je gavran.

„Mir je, revolucija je!“ rekao je Baranovič.

U tom trenutku u kuhinji se stišalo. Sat u susednoj sobi izbio je tri jaka udarca. Franc Tunda je brižljivo i tiho odlagao tanjire na klupu. Nije hteo da ometa tišinu, verovatno se i bojao da će se tanjiri razbiti. Drhtale su mu ruke.

„Celim putem“, rekao je Baranovič, „mislio sam se da li da ti kažem. Konačno, žao mi je što ćeš poći kući. Više se verovatno nećemo videti, a nećeš mi ni pisati.“

„Neću te zaboraviti!“ rekao je Tunda.

„Ništa ne obećavaj!“ rekao je Baranovič.

To je bio rastanak.

II

Tunda je hteo da dospe u Ukrajinu, od Šmerinke gde je bio pao u zarobljeništvo, do austrijske granične postaje Podvoločiska i dalje do Beča. Nije imao nikakav određeni plan, čekao ga je nesiguran put, sve same serpentine. Znao je da će potrajati. Imao je samo jedan princip: ne približavati se preblizu ni crvenim, ni belim trupama i ne baktati se s Revolucijom. Austrougarska monarhija se bila raspala. Više nije imao domovinu. Njegov otac umro je kao pukovnik, majka mu je već dugo bila pokojna. Brat mu je bio dirigent u jednom nemačkom gradu srednje veličine.

U Beču ga je čekala verenica, ćerka fabrikanta olovaka Hartmana. O njoj natporučnik više nije znao ni-

šta sem da je bila lepa, pametna, bogata i plavokosa. Te četiri osobine kvalifikovale su je da mu bude verenica.

Slala mu je pisma i jetrene paštete na front, kadkad presovane cvetove iz Hajligenkrojca. Mastiljavom olovkom na tamnoplavom papiru vojne pošte on joj je svake nedelje pisao kratka pisma, škrte izveštaje o situaciji, vesti.

Otkad je bio pobegao iz logora, više nije bilo glasa od nje.

Da mu je bila verna i da ga je čekala, u to nije sumnjao.

Da će ga čekati do njegovog povratka, u to nije sumnjao.

Ali da će prestati da ga voli kad jednom bude tu i stane pred nju, činilo mu se podjednako izvesno. Jer kad su se verili, on je bio oficir. Velika žalost sveta tada ga je ulepšavala, blizina smrti ga je tada uveličavala, svetost sahranjenoga počivala je oko živoga, krst na grudima opominjao je na krst na kakvom brežuljku. Ako se računalo sa srećnim krajem, onda su se posle trijumfalnog marša pobedničkih trupa po Ringštrase očekivali zlatni majorski okovratnik, štapska škola i naposletku generalski rang, sve olelujano mekim bubnjanjem Radecki-marša.

Sad je međutim Franc Tunda bio mladić bez imena, bez značaja, bez ranga, bez titule, bez novca i bez poziva, bez domovine i bez prava.

Stare papire i sliku svoje verenice imao je ušivene u postavi kaputa. Činilo mu se povoljnije da kroz Rusiju putuje pod tuđim imenom koje mu je bilo prisno kao njegovo sopstveno. Svoje stare papire hteo je da koristi ponovo tek s one strane granice.

Tvrdo i umirujuće Tunda je na grudima osećao karton na kome je bila odslikana njegova lepa vere-

nica. Fotografiju je bio snimio dvorski fotograf koji je modnim časopisima isporučivao slike dama iz društva. U jednoj seriji „Verenice naših junaka“ našla se i gospođica Hartman kao verenica hrabrog natporučnika Franca Tunde; časopis je stigao do njega samo nedelju dana pre zarobljavanja.

Isečak sa slikom Tunda je ležerno mogao da izvadi iz džepa kaputa, kad god bi ga spopala želja da gleda svoju verenicu. Video bi je, još i pre nego što bi je pogledao. Dvostruko ju je voleo: kao cilj i kao izgubljenju. Voleo je junaštvo svog dalekog i opasnog lutanja. Voleo je žrtve koje su bile neophodne da se osvoji verenica i uzaludnost tih žrtava. Čitav heroizam njegovih ratnih godina činio mu se detinjast u poređenju s poduhvatom na koji se sad odvažio. Uz neutješnost rasla mu je nada da će samo tim opasnim povratkom opet postati poželjan muškarac. Celim putem je bio srećan. Da ga je ko upitao da li ga srećnim čine nada ili nostalgija, ne bi umeo da odgovori. U dušama mnogih ljudi žalost priređuje veće likovanje nego radost. Od svih suza koje se progutaju, zacelo su najdelikatnije one isplakane nad samim sobom.

Tundi je uspevalo da se uklanja s puta belim i crvenim trupama. Za nekoliko meseci je prošao Sibir i veliki deo evropske Rusije, vozom, konjima i peške. Dospeo je u Ukrajinu. Nije hajao za pobedu ili poraz Revolucije. Sa zvukom te reči povezivao je slabe predstave barikada, rulje i profesora istorije u kadetskoj školi, majora Horvata. Pod „barikadama“ zamišljao je crne školske klupe naslagane jedne preko drugih, s nogama koje štrče u vis. „Rulja“ je otprilike bio narod koji se na zeleni četvrtak tiskao iza kordona Rezerve. Od tih ljudi videla su se samo znojjava lica i ulubljeni šeširi. U rukama su verovatno držali kamenje. Taj na-

rod je proizvodio anarhiju i voleo da lenstvuje.

Katkad bi se Tunda setio giljotine, koju je major Horvat uvek izgovarao giljotin, bez *a* na kraju, isto kao što je govorio Pari umesto Pariz. Giljotina, čiju je konstrukciju major detaljno poznao i divio joj se, sad je verovatno stajala na Štefanplacu, kolski i automobilski saobraćaj bio je obustavljen (kao za novogodišnju noć), i glave najboljih porodica carstva dumbarale su sve do Petrove crkve i do Jasomirgotštrase. Isto tako zbivalo se u Peterburgu i u Berlinu. Revolucija je bez giljotine bila jednako malo moguća kao bez crvene zastave. Pevala se Internacionala, pesma koju je Mor, đak kadetske škole, pevao nedeljom popodne, takozvane „svinjarije“. Mor je tada pokazivao pornografske razglednice i pevao socijalističke pesme. Dvorište je bilo prazno, gledali su s prozora dole, bilo je prazno i tiho, čula se trava kako raste između kvadara kaldrme. Jedna „giljotin“ s otfikarenim, takoreći njom samom odsečenim „a“ bila je nešto herojsko, čeličnoplavo i poprskano krvlju. Posmatrana čisto kao instrument, Tundi se činila herojskijom nego mitraljez.

Tunda lično nije se dakle privoleo nijednoj strani. Revolucija mu je bila nesimpatična, upropastila mu je karijeru i život. Međutim nije bio u službi u trenutku kad se suprotstavio svetskoj istoriji, i bio je srećan što ga nikakav propis nije silio da se privoli jednoj strani. Bio je Austrijanac. Zaputio se u Beč.

U septembru se dohvatio Šmerinke. Uveče je prošao kroz grad, kupio skup hleb za jednu od svojih poslednjih srebrnih parica i čuvao se političkih razgovora. Nije hteo da se oda da je neorijentisan o situaciji i da je stigao izdaleka. Odlučio je da propešači noć.

Ona je bila bistra, hladna, gotovo zimska; zemlja se još nije bila smrzla, ali nebo već jeste. Oko ponoći

iznenada je začuo puščane pucnje. Jedan kuršum mu je izbio štap iz ruke. Bacio se na zemlju, udarac kopita pogodio ga je u leđa, pograbljen je, podignut uvis, položen popreko sedla, visio je preko konja kao komad rublja preko štrika. Bolela su ga leđa, od galopa su mu se ugasila čula, glava mu se nalila krvlju, pretilo je da mu provali iz očiju. Probudio se iz nesvesti i odmah zaspao – tako kako je visio. Sledećeg jutra su ga odvezali, još je spavao, dali su mu da omiriše sirće, otvorio je oči, ugledao je sebe kako leži na vreći u neakvoj kolibi, jedan oficir je sedeo za stolom. Konji su rzali zvonko i utešno ispred kuće, na prozoru je sedela mačka. Tundu su smatrali boljševičkim uhomom. Crveno pseto! obratio mu se oficir. Vrlo brzo natporučnik je shvatio da nije dobro da govori ruski. Rekao je istinu, nazvao se imenom Franc Tunda, priznao je da je uhvaćen u putu kući i da ima lažni dokument. Nije mu se verovalo. Već se mašio grudi, htjede da pokaže pravi papir. Ali osetio je pritisak fotografije kao upozorenje ili kao opomenu. Nije se legitimisao, ionako mu ne bi pomoglo. Okovan je, zaključan u neku štalu, kroz jednu rupu je video dan, pa je video malu grupu zvezda, bile su rasute kao beli mak – Tunda je pomislio na pecivo – on je bio Austrijanac. Pošto je dva puta video zvezde, ponovo se onesvestio. Probudio se u moru sunca, dobio je vode, hleba i votke, crvenogardejci su stajali oko njega, jedna devojka u pantalona-bila je među njima, njene grudi naslućivale su se iza dva velika, papirima nakrcana grudna džepa.

„Ko ste Vi?“ upitala je devojka.

Zapisala je sve što je Tunda rekao.

Pružila mu je ruku. Crvenogardejci su izašli napo-lje, ostavili su vrata širom otvorena, iznenada se ose-tilo žarko sunce, mada je bilo belo i bez volje da žari.

Devojka je bila snažna, htela je da podigne Tundu a sama je pala.

Zaspao je pri sjajnome suncu. Zatim je ostao kod Crvenih.

III

Irena je zaista dugo čekala. U društvenom sloju kome je pripadala gospođica Hartman postoji vernost usled konvencije, ljubav s razloga dostojnosti, čednost zbog nedostatka izbora i usled komplikovanog ukusa. Irenin otac, fabrikant još iz onog vremena kada se čestitost čoveka računala prema procentu koji je udario na svoju robu, izgubio je svoju fabriku zbog istog onog premišljanja kojemu je Irena gotovo žrtvovala svoj život. Nije mogao da se odluči da upotrebljava rđavo olovo, iako potrošači nisu bili nimalo zahtevni. Postoji neka tajanstveno dirljiva privrženost kvalitetu sopstvene robe čija valjanost povratno utiče na karakter proizvođača, vernost fabrikatu koja otprilike slični patriotizmu onih ljudi koji svoju egzistenciju uslovljavaju veličinom, lepotom, snagom svoje otadžbine. Taj patriotizam fabrikanti katkad dele sa svojim poslednjim kancelarijskim poslužiteljima, kao što kneževi veliki patriotizam dele s kaplarima.

Stari gospodin poticao je iz onog vremena u kome je volja određivala kvalitet i u kome se novac još zarađivao s etikom. On je imao ratne liferacije, ali ne i pravu predstavu o ratnom životu. Stoga je liferovao milione prvoklasnih olovaka našim borcima na ratište, olovke koji su našim borcima pomagale podjednako malo kao i mizerni proizvodi drugih ratnih liferanta. Jednom intendantu koji mu je dao savet da svojoj

robi postavi manje zahteve, fabrikant je pokazao vrata. Drugi su zadržavali dobar materijal za bolje vreme.

Kada je došao mir, stari je imao još samo loš materijal kojemu je ionako bila pala cena. Prodao ga je zajedno s fabrikom, povukao se u neki provincijski okrug, načinio još nekoliko kratkih šetnji i konačno jednu dugu poslednju do Centralnog groblja.

Irena je, kao većina kćeri osiromašenih fabrikana-ta, ostala u jednoj vili sa psom i jednom plemenitom damom koja je primala posete radi izjavljivanja saučešća i koja je iskreno žalila staroga, ne zato što joj je bio blizak, nego zato što je otišao, a da joj nije bio blizak. Njen put od domoupraviteljke do gospodarice prekinula je smrt. Sada je posedovala ključeve od ormana koji nisu bili njeni. Tešila se izdašnim posmatranjem žalosne Irene.

Inače otmena dama je posredno bila uzrok veridbe s Tundom. Irena se zaručila da dokaže svoju samostalnost. Zaručenost je bila skoro koliko punoletstvo. Verenica jednog aktivnog oficira u ratu bila je čak de facto punoletna. Da se Tunda vratio, ljubav koja je izrasla na tom tlu verovatno ne bi pretrajala zakonsko punoletstvo, kraj rata, revoluciju. Nestali međutim imaju neku neodoljivu draž. Prisutni se vara, bio zdrav, bolestan, pod određenim okolnostima čak i mrtav. Ali zagonetno nestali se iščekuje dokle god je moguće.

Različiti su uzroci ženske ljubavi. Jedan od njih je i čekanje. Voli se sopstvena žudnja i značajan kvantum vremena koje je investirano. Svaka žena potcenila bi sebe ako ne bi volela muškarca koga je čekala. Ali zašto je Irena čekala? Jer prisutni muškarci daleko zaostaju iza nestalih.

Inače je bila zahtevna. Pripadala je generaciji krupnoburžoaskih devojaka bez iluzija, njihovu prirod-

no-romantičnu sklonost razorio je rat. Te devojke su tokom rata išle u srednju školu, u licej, u takozvani institut za ćerke. To su u mirna vremena bila gnezda nevestinskih iluzija, ideala, zaljubljenosti.

U ratu se zanemarilo obrazovanje. Devojke svih staleža su se na konto jambova obučavale za bolničarke, učile aktuelno herojstvo, ratne izveštaje. Žene te generacije su skeptične kako su samo žene koje imaju veliko iskustvo u ljubavi. Tup, prost i varvarski način muškaraca njima je dosadan. One već unapred znaju sve o bednoj, većnoj i nepromenljivoj metodi muškog udvaranja.

Irena je posle rata uzela mesto u jednom birou jer su ljudi tad počeli da se stide ako ne rade. Spadala je u bolje kancelarijske snage koje je gospodin šef obično pozivao sam, ne šaljući po njih sekretara. Stoga se tada uobrazilo da svet stoji naopačke i da je tobož temeljno sprovedena opšta jednakost. Kakvog li vremena u kome su fabrikantske kćeri morale da odgovaraju na Vaše poštovano pismo od osamnaestog kako bi mogle da nose bolje čarape. To vreme bilo je „iskočilo iz zgloba“.

Irena je (kao mnogo hiljada žena) ujutro, u podne i uveče čekala pismošu. On bi s vremena na vreme doneo neko nebitno pismo od notara. U međuvremenu su je okruživali uzdasi aristokratske dame čije saosećanje je izgledalo kao zluradost.

Irena je održavala kontakt s jednom prijateljskom porodicom iz Trsta. Bila je to stara porodica koja je već decenijama živela od proizvodnje kaljevih peći i klasičnih statua od gipsa. Toj porodici se može pripisati većina diskobolosa koji stoje ispod staklenih zvo-
na na vitrinama od mahagonija. Jedna grana tršćanske porodice – verovatno iz poslovnih razloga bila se za-

klela iredentizmu – svoje biroe premestila je u Milano i odvojila se od dela porodice vernog Habzburzima. Dva tabora nisu razmenjivala čak ni svadbene telegrame. Tako dalekosežne konsekvence može proizvesti patriotizam.

Posle rata veze su se polako ponovo uspostavile. Pošto pobeda obavezuje na širokogrudost, italijanski deo je prvi pružio ruku austrijskom. Bio je to jedan sinovac koji je iz Milana došao u Beč – i to je bio muškarac koji je najposle oženio Irenu.

Osvojio ju je galantnošću. U onim danima bila je to kod nemačkih ljudi retka osobina – i danas je. On je bio beznačajan, okretan, poslovno marljiv, zaradivao je novac i posedovao veliku sposobnost svetskog čoveka da bude škrt i da istovremeno jednoj ženi čini skupocene i iznenađujuće poklone. Njegov lični ukus stajao je u zapanjujućoj suprotnosti prema poslovnom. U njegovoj kući nije se nalazila ni jedna jedina od onih statua koje je fabrikovao.

Irena je bila srećna kad je napustila očinsku vilu i prvi put posle petnaest godina plemenitu damu.

Pošto je pas otišao za bračnim parom, domaćica je sad preuzela jedan deo njegovih funkcija: režala je na pismonošu.

Irena nije zaboravila Tundu. Svoje prvo dete, bila je to devojčica, nazvala je protivno dobrom ukusu: Franciska.

IV

Ispričao sam kako je Tunda počeo da se bori za Revoluciju. Bila je to slučajnost.

Nije zaboravio svoju verenicu, ali više se nije na-